

завершеними, ні по-справжньому оригінальними філософськими системами. Будучи пам'ятками шкільної філософії, вони все ж вказують на активну рецепцію провідних ідей західноєвропейської філософської думки як визначальних принципів самого барокового філософування.

1. *Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – Отд. 2. – Ч. 1 – К., 1904. – С. 223* 2. Горський В. *Європейська академічна традиція в Києво-Могилянській академії // Релігійно-філософська думка в Києво-Могилянській академії і європейський контекст. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2002. – С. 8. — 38.* 3. Довгалевський М. *Поетика (Сад поетичний) – К.: Мистецтво, 1973.* 4. Захара І.С. *Академічна філософія України (XVII – I пол. XVIII ст.) – Львів, 2000.* 5. *Історія філософії на Україні. У 3-х т. – Т.1 – К.: Наукова думка, 1987.* 6. Кашуба М. *Памятники этической мысли на Украине XVII – перв. полов. XVIII ст. – К.: Наукова думка, 1987.* 7. Кониський Г. *Філософські твори – у 2-х т. – Т.1,2 – К.: Наукова думка, 1990.* 8. Литвинов В. *Ідеї раннього Просвітництва у філософській думці України. – К.: Наукова думка, 1984.* 9. Нічик В. *Києво-Могилянська академія і німецька культура. – К., 2001.* 10. Нічик В. *Симон Тодорський і гебраїстика в Києво-Могилянській академії. – К., 2002.* 11. Петров Н. *Киевская академия в царствование императрицы Екатерины II. – К., 1906.* 12. Прокопович Ф. *Філософські твори. – У 3-х т. – Т. 2 – К.: Наукова думка, 1979.* 13. Стратій Я.М. *Філософія в Києво-Могилянській академії // Київ в історії філософії України. – К., 2000. – С. 78 – 82.* 14. Тітов Ф. *Стара вища освіта на Україні XVI – поч. XIX ст. – К., 1924.* 15. Чижевський Д. *Філософія на Україні. Спроба історіографії питання. – Ч. 1. – Прага, 1926. – Вид. 2.* 16. Чижевський Д. *Історія української літератури. – Тернопіль: Феміна, 1994.* 17. *Філософія Відродження на Україні. – К.: Наукова думка, 1990.* 18. *Філософія в Києво-Могилянській академії. Стефан Калиновський // Філософська думка. – 1969. – № 3.*

УДК 21. 01. 09; 211. 5 (091)

Л.Й. Кондратик

Волинський державний університет

ТВОРЧІСТЬ ДІЯЧІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕЛІГІЄЗНАВЧОЇ ДУМКИ

© Кондратик Л.Й., 2003

Досліджені місце і роль діячів українського національного відродження (М. Грушевський, В. Липинський, О. Лотоцький та ін.) у розвитку вітчизняного релігієзнавства. З'ясовані оригінальність та предметна зорієнтованість концепцій цих авторів, їхній внесок в інституціоналізацію цієї галузі знання.

In the article the author investigates the place and the role of the key figures in the Ukrainian national renaissance (such as M.Hrushevskiy, V.Lypynskiy, O.Lototskiy and others) in the development of the religion studies in Ukraine. The researcher shows the originality and subject matter of the conceptions of these authors and their contribution to the institutionalization of this branch of knowledge.

Релігієзнавча думка України має велике науково-теоретичне і практичне значення, особливо – в контексті загальних особливостей національного менталітету. Незважаючи на

те, що вона не знаходиться поза увагою дослідників [1 – 4], поки що відсутні чіткі визначення основних її предметних спрямувань, тому метою статті постає виявлення провідних критеріїв виділення та здійснення початкової класифікації діячів української релігієзнавчої думки.

Творча спадщина діячів українського національного відродження перших десятиліть минулого століття (М. Грушевський, О. Лотоцький, В. Липинський, І. Огієнко, А. Річинський, М. Шаповал та ін.) посідає особливе місце в історії вітчизняної науки про релігію. Аби виявити основні характеристики цього набутку, зрозуміти його значення необхідно в загальних рисах охарактеризувати внесок цих діячів, що представляли окрему групу.

В історії розвитку українського релігієзнавства можна виокремити певні групи дослідників, які будуть різнитися між собою за тими чи іншими ознаками, матимуть неоднаковий вплив у науковому співтоваристві (а отже, — і в суспільстві) і які можуть бути предметом окремого дослідження. Це свідчить про те, що релігієзнавство, як і будь-яке інше знання, згідно із соціологією науки, залежить в своєму розвитку і від суспільних чинників. Серед найважливіших – соціально-економічні, соціально-політичні, культурні, загальнонаукові, національні.

Вплив соціальних чинників не означає “суб’єктивізації” знання. Зовнішні фактори діють на розвиток релігієзнавчого знання, лише трансформувавшись у специфічно наукову проблему. Тобто зміна релігієзнавчих орієнтацій передбачає розв’язання внутрішніх завдань релігієзнавчої науки. Приналежність М. Грушевського, І. Огієнка, В. Липинського до тих суспільно-політичних сил, що виборювали самостійність України, спричинилася до постановки і вирішення ними питання про роль релігії в історії нашого національного розвитку. Одночасно це передбачало і вирішення таких внутрішніх проблем релігієзнавства, як-от: сутність релігії, взаємодія релігійного і національного чинників, взаємини релігії і політики тощо.

Процеси національного визволення і суперечні їм тенденції стимулювали розвиток в Україні релігієзнавства й інших форм соціально-гуманітарного знання. За соціально-національно-політичним критерієм можна вичленувати в окрему групу релігієзнавців знаних діячів національного відродження, але не всі вони дотримувалися однакових політичних позицій, поглядів щодо побудови української держави. Це й відобразилося і на їхньому обґрунтуванні тих чи інших точок зору на соціальну роль релігії, її функціональність тощо. Інакше кажучи, маємо справу з різними методологічними підходами, неоднаковими способами концептуалізації.

Різняться теорії релігії й за ідеологічним критерієм. Так, якщо концепція В. Липинського має консервативний характер, то релігієзнавчі побудови М. Шаповала можна інтерпретувати як радикальні. Однак тим спільним, що дає змогу розглядати діячів українського національного відродження як окрему спільноту релігієзнавців, є стверджені ними положення про український етнос як реальний або можливий, але самостійний суб’єкт історичної, соціальної, культурної й політичної дії, визнання своєрідності українського релігійного життя та ідеал побудови незалежної української держави, яким надихалась їхня творчість, принаймні, в означений історичний час. Передусім ця спільність позначилася на предметній зорієнтованості їхніх релігієзнавчих студій. Але про це – згодом.

Часові межі діяльності цієї групи релігієзнавців – початок ХХ ст. – 30-ті роки минулого століття. Саме у цей період вчені та соціальні мислителі, що належали до цієї групи, здійснюють видання своїх основних праць, беруть активну участь в становленні вітчиз-

няного релігієзнавства, намагаються втілити в життя своє бачення українського церковного устрою тощо.

Важливо пам'ятати і те, що представники цієї групи не працювали разом в якійсь одній або кількох наукових інституціях, творили хоча і на українських землях, але підлеглих чужим державам, а після поразки української революції багато з них емігрували і за кордоном писали свої праці, брали участь у створенні інституцій, що займалися релігієзнавчою проблематикою. Тобто немає підстав вести мову про цю групу як про певну організаційну цілісність. Але є підстави стверджувати про те, що органічність цієї спільноти ґрунтувалася на ідейних та науково-теоретичних зв'язках, про що вже йшлося. Це і дає підстави аналізувати їх творчість як окремого суб'єкта українського релігієзнавчого процесу.

Вище проводилася думка про неоднакову роль різних груп у розвитку українського релігієзнавства. Не вдаючись у детальне обґрунтування, стверджуємо, що провідну роль в розвитку знання про релігію в перші десятиліття ХХ століття відіграли діячі українського національного відродження. Можна сказати й так: цей етап розвитку релігієзнавства здобуває свою визначеність передусім через творчість цієї групи. Коротко зосередимося на цьому.

У творчості українських учених і соціальних мислителів розглядуваного періоду виразною є тенденція до творення власних теоретично завершених релігієзнавчих побудов. Прикладом тут можуть слугувати, насамперед, релігієзнавчі теоретизування М. Грушевського, М. Шаповала, А. Річинського, І. Огієнка, В. Липинського та ін.

Так, М. Грушевський у своїх працях (багатомні "Історія України–Руси" та "Історія української літератури", "Початки громадянства", "З історії релігійної думки на Україні", "Культурно-національний рух на Україні в XVI XVII віці" та ін.) обґрунтовує погляд на релігію як на спосіб усвідомлення і вирішення соціальним суб'єктом проблем, пов'язаних із граничними умовами людського існування. Використовуючи досягнення тогочасної соціологічної і філософської науки, видатний історик створює концепцію початків релігії. Оригінальністю відзначається, зокрема, його підхід до з'ясування сутності тотемізму. Становлять інтерес і його уявлення про функціональність релігії. Так, плідним є погляд історіософа на релігію як чинник досягнення соціальним суб'єктом рівноваги, збереження дієздатності в умовах нестабільності свого буття.

Оригінальний підхід властивий і релігієзнавчому пошуку М. Шаповала, основні положення якого містяться в "Загальній соціології", що побачила світ у 1929 р. Свої висновки він будував на тому положенні, що для релігійної свідомості світ складається ніби з двох частин – святої і звичайної, профанної. Сутність релігії вчений вбачав у її здатності бути регулятором суспільного життя, чинником суспільного порядку, виявом авторитету суспільства. Дослідник також розробляв положення про місце релігії у розвитку й функціонуванні різних соціальних спільнот, як-от: каста, нація тощо.

А. Річинський та І. Огієнко є авторами оригінального підходу до з'ясування специфіки релігійної свідомості певної національної спільноти, яку, крім іншого, вони обґрунтовували на основі вчення Біблії.

Своєрідність релігієзнавчої концепції В. Липинського [2, с. 51 – 106] полягає у з'ясуванні специфіки релігії шляхом дослідження її відмінності від магії, вбачання її сутності у "позитивній" містичній силі. Оригінальністю відзначаються і його погляди на роль релігії у становленні держави і культури. Органічним є і розгляд ним релігії в контексті власної теорії еліт.

Згадані теорії володіли певними евристичними можливостями. Так, концепція М. Грушевського, що якоюсь мірою перегукується з відомими теоріями К. Маркса,

М. Вебера, Т. Парсонса, в своїй основі є самобутньою. Наукові розробки у цьому напрямі є перспективними. Зокрема вони відкривають нове бачення ролі релігії в індивідуальному і суспільному житті, її взаємодії з іншими формами духовного освоєння дійсності, суті сучасної релігійності тощо.

Побіжно зауважимо, що теорій, співставних за своїм обсягом і теоретичною глибиною тим, що створили діячі українського національного відродження, в тогочасному українському релігієзнавстві не було.

Якщо ж ідеться про специфіку предметної зорієнтованості релігієзнавчих студій досліджуваної групи, то констатуємо їх зосередженість навколо доленосних питань українського суспільства. І саме представники українського національного відродження ставили і вирішували питання про зв'язок релігії й української нації, про значення релігії в історії українства, про відносини церкви і держави тощо. Найбільш сформованими тут були, звичайно, концепції М. Грушевського, В. Липинського, І. Огієнка, О. Лотоцького, А. Річинського та ін. Перший обґрунтував теорію про українське християнство як релігію нашого народу, а другий – у працях “Релігія і Церква в історії України” та “Листи до братів-хліборобів” висунув положення про те, що українська нація у своїй незалежній державі має бути носієм християнської релігії, у якій кожен дотримується свого обряду – православного, уніатського, римо-католицького, – але всі об'єднані спільним християнським духом. І. Огієнко (“Українська культура”, “Українська Церква”) розглядає українське православ'я як здобуток національної культури, у той час як А. Річинський (“Проблеми української релігійної свідомості”) зосереджує свою увагу навколо своєрідності української релігійної свідомості, а О. Лотоцький у роботі “Українські джерела церковного права” досліджує фундаментальну проблему національних джерел церковного права.

Слід відзначити: особливістю українського релігієзнавства досліджуваного періоду є її спрямованість на вирішення проблем релігія – нація, релігія – церква – держава, релігія – соціальна структура суспільства, релігія – народ з перспективи побудови незалежної України. Така властивість українського релігієзнавства вбачається у творах і В. Винниченка, і М. Шаповала, і М. Грушевського, і В. Липинського, і О. Бочковського та інших представників українського національного відродження. Хоча варто мати на увазі, що виокремлена особливість українського релігієзнавства була по-різному реалізована різними вченими – від шаповалівського постулату про неминучість заміни релігії наукою у майбутньому українському соціалістичному суспільстві до липинськівського твердження про християнську релігію як умову виборення незалежності України. Однак ці теорії є співвимірними, оскільки їх поєднує єдине проблемне поле.

Своєю предметною зорієнтованістю творчість діячів національного відродження якісно різнилася від інших груп науковців. Як приклад, візьмемо вчених, т. зв. “офіційного”, радянського релігієзнавства, які у своїх дослідженнях орієнтувалися на державну ідеологію, основою якої виступав догматизований марксизм. Так, комісія соціології релігії кафедри соціології філософсько-соціологічного відділу Українського інституту марксизму-ленінізму своє основне завдання вбачала в тому, аби стати теоретичною лабораторією для кваліфікованих кадрів антирелігійників. Зрозуміло, що націленість саме на таку роботу уже свідчила про ідеологічну заангажованість співробітників комісії, про намагання утвердити лише марксистський підхід до розуміння релігії. Остання, до того ж, розглядалася виключно в аспекті її здоланості, що негативно впливало як на процес наукового пошуку, так і на отримувані результати.

Свідченням такої спрямованості можуть слугувати і наукові доповіді, які виголошувалися у 1929 р. Так, теми виступів І. Сухоплюєва були такими: “Ленін і Плеханов про відокремлення церкви від держави” та “II Інтернаціонал і релігія”. М. Нирчук виголосив доповідь “Буржуазний і дрібнобуржуазний атеїзм”. З подібними темами співробітники секції виступали і на інших наукових форумах, залучаючи до цього й співробітників інших установ. Наприклад, на порядку денному філософського з’їзду значилися такі виступи: Дм. Ігнатюка – “Соціальне коріння релігії та боротьба за атеїзм у перехідний період”; М. Третякова – “Про походження релігії”; К. Штепи – “Соціологія релігії Дюркгеймівської школи”.

Як бачимо, дослідницька увага цих вчених зосереджувалася навколо питання соціальних коренів релігії, її негативної соціальної ролі, а тому і здоланості цього світогляду у соціалістичному суспільстві. Прикметно, що автори цих положень, по суті, абстрагувалися від проблем українства як самостійної суспільної сили.

Діячі національного відродження чимало приклали зусиль і щодо інституціоналізації вітчизняного релігієзнавства. Ці процеси щонайперше пов’язані з іменем М. Грушевського. Так, основною сферою вивчення створеного ним Українського соціологічного інституту він вважав примітивну культуру, невід’ємним складником якої є ранні форми релігії. У цьому напрямі й відбувалася робота семінару примітивної культури, співробітницею якого була К. Грушевська і яка 1924 р. видрукувала книжку “З примітивної культури”.

Після повернення в Україну М. Грушевський намагався продовжити діяльність соціологічної інституції, плануючи у ній діяльність групи, яка мала студіювати еволюцію правничих, моральних і релігійних ідей. Оскільки інститут своєї діяльності в Україні не розпочав, то вивчення релігії відбувалося в інших установах і передусім у Комісії культурно-історичній і Комісії історичної пісенності, які були створені при історико-філологічному відділі ВУАН.

Та ширшого розмаху вивчення релігії набуло зі створенням у 1925 р. при науководослідній кафедрі історії України Кабінету примітивної культури, керівником якого стала К. Грушевська. Під примітивною культурою розумілася та стадія суспільного розвитку, коли у виробничій сфері ще не було поділу праці, в соціальній була відсутня класова диференціація, а в сфері інтелектуальній переважало прелогічне мислення. Саме з дослідженням останнього вчені покладали багато надій на з’ясування сутності релігії.

Свої основні завдання Кабінет примітивної культури вбачав у вивченні пережитків примітивної культури і з цією метою відбувалося студіювання інтелектуальної і соціальної культури народів, які перебували на нижчих щаблях культурного розвитку. До планів роботи входило також систематичне дослідження українського фольклору і побуту, реконструкція старого світогляду тощо. У такому напрямі й відбувалося філософсько-соціологічне вивчення релігійних явищ. До цієї праці залучалися співробітники та аспіранти Кабінету. Серед них – К. Грушевська, Ф. Савченко, К. Копержинський, Л. Шевченко та інші.

Форми роботи були різними. Передусім, це збір емпіричного матеріалу, особливо в зоні Прип’ятського Полісся. З цією метою розроблявся відповідний науковий інструментарій. Одна з експедицій, зокрема, досліджувала вірування й обряди, пов’язані з будовою житла і з уживанням вогню. Відбувалися також колективні заняття та дискусії, виступи й інші подібні заходи, на яких порушувалися питання філософського і соціологічного вивчення релігії. Свідченням цього є теми, які на них розглядалися: “Пережитки магії господарчої і обрядової”, “Магічне мислення і обрядовість”, “Пережитки прелогізму і магії”, “Висвітлення форм народного господарства як підоснови побуту і творчості” тощо.

Свої наукові здобутки дослідники оприлюднювали і на сторінках наукових видань. К. Грушевська опублікувала такі статті: “З примітивного господарства. Кілька завважень про засоби жіночої господарчої магії у зв’язку з найстаршими формами жіночого господарства”, “До нових матеріалів про первісний монотеїзм”, “Навколо дикунової душі. З приводу дискусії над книгою Леві-Брюля *L’ame primitive*”. Ф. Савченку належить наукова розвідка “З сучасних пережитків. Маршал Фош і “прелогічне мишлення””. Л. Шевченко видрукувала статтю “Звичаї зв’язані з закладами будівлі”. Доробок К. Копержинського становлять такі публікації: “Обряди збору врожаю у слов’янських народів у найдавнішу добу розвитку” та “Провідні шляхи дослідження обрядовості новорічного циклу”. Майже для всіх статей характерним є пошук соціальних підстав релігійних явищ.

Процеси інституціоналізації вітчизняного релігієзнавства цього періоду пов’язані також з іменами І. Огієнка, О. Лотоцького, В. Біднова та ін. Як відомо, І. Огієнко був організатором і ректором Кам’янець-Подільського державного українського університету. Влітку 1918 р. на посаду екстраординарного професора історії української церкви історико-філологічного факультету був запрошений В. Біднов. Курс історії української церкви протягом шести років учений читав і на історико-філософському факультеті Українського вільного університету в Празі. А в 1921 р., перебуваючи в таборах для інтернованих у Олександріві Куявському та Щеніорні, В. Біднов разом з отцем П. Білоном видавали “Релігійно-науковий вісник”, де було вміщено і кілька праць ученого, в тому числі й про автокефалію церкви на Україні.

Становленню українського релігієзнавства В. Біднов сприяв і своєю участю в наукових форумах, зокрема в роботі Українських наукових з’їздів. Так, на першому з’їзді у Празі 1926 р. він виголосив доповідь “До історії монастирського землеволодіння на Україні”, а на другому – 1932 р. – свій виступ присвятив історії Київської духовної академії у ХУІ ст. [3, с. 521 – 523].

О. Лотоцький був основним організатором і першим директором Українського наукового інституту у Варшаві. Для інституціоналізації українського релігієзнавства особливе значення мала видавнича діяльність установи, зокрема вихід двотомової праці “Автокефалія” [4, с. 565].

Справі утвердження українського релігієзнавства сприяла й діяльність А. Річинського. З 1924 р. він редагує і видає власним коштом “незалежний місячник українського церковного відродження” “На варті”. Згодом при часописі А. Річинський організував ще й власне видавництво з цією ж назвою, де друкували цікаві розвідки, започатковувалися цілі серії, зокрема серія “Джерела єпископату та повноти ієрархії Української Автокефальної Церкви”. Крім того, він видавав також часописи “Нова дорога”, “Рідна Церква”, “Наше Братство” [1, с. 10 – 21].

Підведемо підсумки. Релігієзнавчим студіям діячів українського національного відродження характерні такі ознаки: обґрунтування оригінальних релігієзнавчих теорій; зорієнтованість релігієзнавчих досліджень на проблемах взаємозв’язку релігії і буття українського етносу; дослідження релігії як соціального і національного чинника з перспективи постання незалежної української держави. Представники розглядуваної групи здійснили важливі кроки щодо інституціоналізації вітчизняного релігієзнавства. Цим і визначається їхня роль і місце в історії розвитку вітчизняного вчення про релігію.

1. Колодний А., Саган О. Життя і творчість Арсена Річинського – самовідання служіння Богу й Україні // Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості. – К., 2000. –

- С. 9 – 47. 2. Кондратик Л. Релігієзнавча концепція В'ячеслава Липинського. – Луцьк, 2002.
 3. Ульяновський В. Василь Біднов // Українська культура. – К., 1993. – С. 514 – 526.
 4. Ульяновський В. Олександр Лотоцький // Українська культура. – К., 1993. – С. 553 – 568.

УДК 111(477)

Т.А. Коберська

Український державний університет водного господарства й природоохорони (Рівне)

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ МОДУСИ БУТТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДУХОВНОСТІ: ОНТОЛОГІЧНИЙ ТА АКсіОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

© Коберська Т.А., 2003

Йдеться про рефлексію українця над фундаментальними модусами буття – життям і смертю – крізь призму язичницького світогляду та пізнішого християнства, що певним чином інкорпорувало в себе елементи язичництва.

In the article is saying about reflection of ukraine above fundamental moduses existence – life and death – in the light of heathen outlook and late christians that incorporated some moments of heathen.

З великого масиву проблем філософського та релігійного спрямування в українській духовності зосереджуємось саме на тій, що пов'язана з фундаментальними модусами буттєвості людини – життям та смертю. Ця проблема розглядається у контексті народної соціонормативної культури східнослов'янського язичництва та християнства. Аналіз онтологічних засад світогляду давніх українців вимагає, по-можливості, адекватного тлумачення феномену давньослов'янського язичництва й розуміння його насамперед як змістовно насиченої специфічними міфо-релігійними цінностями культурної традиції, що вплинула на функціонування християнства в Україні і визначила певною мірою сучасні її аксіологічні вектори.

Науково-теоретичне підґрунтя даного дослідження становлять релігієзнавчі, історико-філософські, культурологічні вітчизняні доробки з історії духовності України (М. Костомаров, М. Грушевський, О. Потебня, В. Гнатюк, Ф. Вовк, В. Милорадович, П. Чубинський) і зарубіжні праці (Д. Шеппінга, М. Еліаде, В. Проппа, Є. Мелетинського, В. Іванова, В. Топороав, В. Сьроміної, Н. Велецької та ін.), що надають чимало матеріалу для розуміння специфіки онтологічних та метафізичних виявів у народній творчості. Щодо висвітлення деяких сторін даної теми сучасними українськими науковцями про сліди міфологічного світогляду у творчості наших предків уже в лоні християнства, варто наголосити на працях М. Поповича, В. Горського, Л. Конотоп, О. Таланчука, А. Глушака, Т. Голіченко та публікаціях В. Давидюка, Р. Кіся, А. Вальчука, М. Жуйкової.

Незважаючи на те, що ця проблематика широко висвітлена не тільки в науковій, а й художньо-публіцистичній літературі, все ж залишається простір для подальших її досліджень та інтерпретацій на семантичному, фразеологічному та архетипічному рівнях.

У статті, розглядаючи проблему життя та смерті, зосередимось на окремих виявленнях теми, іноді не на основоположних її моментах, але таких, які, на наш погляд, можуть допомогти відчутти колорит української духовності.